

UDC: 343.2(045)(575.1)

SHAXSLARNING O‘Z QILMISHIGA AMALDA PUSHAYMON BO‘LGANLIGI MUNOSABATI BILAN JINOIY JAVOBGARLIKDAN OZOD ETISHNING MUAMMOLARI

Ataniyazov Jasurbek Kurbanbayevich,

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
Oliy ta’limdan keyingi ta’lim fakulteti doktoranti, kapitan

ORCID: 0000-0003-39-53-3800

e-mail: jasurbekaniyazov91@gmail.com

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada shaxslarning o‘z qilmishiga amalda pushaymon bo‘lganligi munosabati bilan javobgarlikdan ozod etishda ish yuritishni rad etish yoki tugatish bilan bog‘liq protsessual muammolar va mazkur masalalarni huquqiy tartibga solish jihatlari tadqiq etilgan. Shuningdek, aybdor qilmishiga amalda pushaymon bo‘lganligi munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod etishning zaruriy shartlari huquqiy jihatdan tahlil etilib, unda “birinchi marta jinoyat sodir etgan shaxs” jumlasining huquqiy tavsifi yuzasidan fikrlar bildirilgan. Shu bilan birga, maqolada javobgarlikdan ozod etishning mazkur turi mansabdor shaxslarning huquqi yoki majburiyati ekanligi to‘g‘risida fikrlar, amaliyot tahlili va mazkur muammolar yuzasidan takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqotda analiz, sintez, induksiya, deduksiya, qiyosiy-huquqiy tahlil kabi metodlar qo‘llangan. Tadqiqot ishida ilg‘or xorijiy tajriba, ilmiy-nazariy qarashlar va tergov hamda sud amaliyoti o‘rganilgan. Buning natijasi o‘laroq, O‘zbekiston Respublikasi, Jinoyat-protsessual kodeksi va boshqa qonun hamda qonunosti hujjatlariga tegishli o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

***Kalit so‘zlar:** shaxslarning o‘z qilmishiga amalda pushaymon bo‘lganligi, jinoyat ishini tugatish, rad etish.*

ПРОБЛЕМЫ ОСВОБОЖДЕНИЯ ЛИЦ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ВВИДУ ДЕЯТЕЛЬНОГО РАСКАЯНИЯ В СОДЕЯННОМ

Атаниязов Жасурбек Курбанбаевич,

докторант факультета послевузовского образования

Университета общественной безопасности

Национальной гвардии Республики Узбекистан, капитан

***Аннотация.** В данной статье рассмотрены процессуальные вопросы, связанные с отказом или прекращением производства по делу ввиду деятельного раскаяния лиц в содеянном, и аспекты правового регулирования указанных вопросов. Также в статье анализируются с юридической точки зрения необходимые условия освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием виновного в содеянном и высказываются мнения по описанию с правовой точки зрения понятия «лицо, впервые совершившее преступление». В то же время в статье был проведен анализ практики и даны предложения по вопросам относительно того, является ли данный вид освобождения от ответственности правом или*

обязанностью должностных лиц. В исследовании использовались такие методы, как анализ, синтез, индукция, дедукция, сравнительно-правовой анализ. В исследовательской работе были изучены передовой зарубежный опыт, научно-теоретические взгляды, следственная и судебная практика, в результате чего были выработаны предложения и рекомендации по внесению соответствующих изменений и дополнений в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан и другие законодательные и подзаконные акты.

Ключевые слова: деятельное раскаяние лиц, в содеянном, прекращение уголовного дела, отказ, военнотружующий.

PROBLEMS OF EXEMPTION OF PERSONS FROM CRIMINAL LIABILITY DUE TO ACTIVE REPENTANCE IN CONSENT

Ataniyazov Jasurbek Kurbanbaevich,

Doctoral Student of the Faculty of Postgraduate Education,
University of Public Security of the Republic of Uzbekistan, Captain

Abstract. This article discusses procedural issues related to the refusal or termination of proceedings in connection with the actual repentance of persons for what they have done, and aspects of the legal regulation of these issues. The article also analyzes, from a legal point of view, the necessary conditions for exemption from criminal liability in connection with the actual repentance of the guilty of the deed and expresses opinions on the legal description of the sentence "the person who committed the crime for the first time". At the same time, the article analyzed the practice and suggestions on these issues as to whether this type of exemption from liability is a right or an obligation of officials. The study used such methods as analysis, synthesis, induction, deduction, and comparative legal analysis. In the research work, advanced foreign experience, scientific and theoretical views, and investigative and judicial practice were studied, as a result of which proposals and recommendations were developed for making appropriate amendments and additions to the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan and other legislative and subordinate acts.

Keywords: actual repentance of a person for what he has done, termination of a criminal case, refusal.

Kirish

Dunyoda jinoyat ishlari bo'yicha ish yurituvini yanada insonparvarlashtirish masalalarini tadqiq qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Harbiy xizmatchilarning jinoyat subyekti sifatidagi huquqlarini ta'minlash maqsadida qo'shimcha kafolatlarni belgilash, sudga qadar ish yurituvini yanada insonparvarlashtirishga qaratilgan yangi institutlarni joriy etish, insonparvarlik prinsipi doirasidagi huquqiy normalarni joriy etish va bu borada tadqiqotlar olib borish muhim sanaladi.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda sud-huquq sohasidagi islohotlarga alohida e'tibor qaratilayotganligi, xususan, ayblilik masalasini hal etmay turib, jinoyat ishini tugatish institutini rivojlantirish zarurati ushbu islo-

hotlarning alohida muhim qismini tashkil etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli farmonida yettita ustuvor yo'nalishdan biri bo'lgan, mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish yo'nalishida "Qonun ustuvorligi va konstitutsiyaviy qonuniylikni ta'minlash hamda inson qadrini ushbu jarayonning bosh mezon sifatida belgilash" ko'rsatib o'tilgan. Mazkur masalalar Yangi O'zbekistonning huquqiy davlat maqomini mustahkamlash, mamlakatimizdagi har bir shaxsning, xususan, harbiy xiz-

matchilarning huquq va erkinliklari kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Material va metodlar

Shaxs ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyatni birinchi marta sodir etgan, aybini bo'yniga olish to'g'risida arz qilgan, chin ko'ngildan pushaymon bo'lgan, jinoyatning ochilishiga faol yordam bergan va keltirilgan zararni bartaraf qilgan bo'lsa, JPKning 84-moddasi beshinchi qismi 2-bandida nazarda tutilgan asos bilan jinoyat ishi tugatilishi belgilab qo'yilgan. Ta'kidlash joizki, mazkur asos jinoyat ishlarini tugatish asoslari ichida insonparvarlik prinsipining amaldagi yorqin ifodasi sanaladi.

Shu sababli mazkur asosni amaliyotda, xususan, harbiy xizmatchilarning jinoiy qilmishlari yuzasidan yuritilayotgan tergovga qadar tekshiruv, dastlabki tergov hamda sud jarayonlarida yanada kengroq qo'llash borasidagi muammolarni tadqiq etish dolzarb hisoblanadi. Tadqiqot ishida mazkur asosni qo'llash bilan bog'liq amaliyotda yuzaga kelayotgan muammolar tahlil qilingan. Tadqiqotda qiyosiy-huquqiy tahlil, kuzatish, umumlashtirish, induksiya va deduksiya metodlari qo'llandi.

Tadqiqot natijalari

JK 66-moddasining birinchi qismiga ko'ra, ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan yoki uncha og'ir bo'lmagan jinoyatni birinchi marta sodir etgan shaxs, agar u aybini bo'yniga olish to'g'risida arz qilgan, chin ko'ngildan pushaymon bo'lgan, jinoyatning ochilishiga faol yordam bergan va keltirilgan zararni bartaraf qilgan bo'lsa, javobgarlikdan ozod qilinishi mumkin.

Demak, yuqoridagi normada shaxsni jinoiy javobgarlikdan ozod etish sharti sifatida bir necha talablar mavjud. Bular:

– shaxsning birinchi marta jinoyat sodir etishi;

– sodir etilgan jinoyatning ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan yoki uncha og'ir bo'lmagan jinoyat turkumiga kirishi;

– shaxsning aybini bo'yniga olish to'g'risida arz qilishi;

– aybdorning chin ko'ngildan pushaymon bo'lishi;

– jinoyatning ochilishida faol yordam bergan bo'lishi va keltirilgan zararni bartaraf etishi.

Shaxsning yuqoridagi talablarning birortasini bajarmasligi yoki uning harakatlari (harakatsizligi) mazkur talablar doirasidan tashqarida bo'lishi uning ushbu asosga ko'ra javobgarlikdan ozod etilmasligiga sabab bo'ladi.

Javobgarlikdan ozod etuvchi mazkur norma talablarini tahlil etar ekanmiz, eng avvalo, normaning birinchi talabi sanalgan “shaxsning birinchi marta jinoyat sodir etayotganligi” tushunchasiga oydinlik kiritish lozim.

M.X. Rustamboyev shaxsning birinchi marta jinoyat sodir etayotganligi deganda, muqaddam sudlanmagan, tergov yoki sud tergovi ostida emas, tergov va suddan yashirinmagan shaxslar tushunilishini e'tirof etadi. Uning fikricha, ushbu asoslarga kam ahamiyatli qilmish sodir etgan yoki JKning 64–66, 66¹-, 68-moddalarida nazarda tutilgan asoslarga ko'ragina javobgarlikdan ozod etilgan shaxslar qayta javobgarlikdan ozod etilishi mumkin [1, 162-b.].

M.X. Rustamboyevning fikrlari o'rinli, biroq u mazkur munosabatlarda shaxsning birinchi marta ushbu ikki toifa jinoyatni sodir etishda jinoyat huquqi nazarda tutgan barcha holatlarni qamrab olmagan, deb o'ylaymiz.

B.Murodovning fikricha esa, qonunda “birinchi marta jinoyat sodir etgan shaxs” jumlasini ishlatilgan bo'lsa-da, avvalgi jinoyatlari uchun sudlanganlik muddati o'tib ketgan yoki sudlanganligi qonunda belgilangan tartibda olib tashlangan shaxslarga nisbatan ham ushbu asos bilan jinoyat ishini tugatish mumkin [2, 131-b.].

B. Murodovning fikrlariga qo'shilgan holda quyidagilarni qo'shimcha qilish maqsadga muvofiq. Jinoyat huquqida shaxsга nisbatan ayblilik masalasini hal etmay turib, ish

yuritish rad etilsa yoki jinoyat ishi tugatilsa, shuningdek, jinoyat sodir etgan shaxsning jazodan ozod qilinishi, qonunning o'zgarishi bilan qilmish jinoyat deb hisoblanmaydigan hollarda, shuningdek, sudlanganlik muddati tugallanishi yoki sudlanganlikning olib tashlanishida shaxs sudlanmagan hisoblanadi va bunda sudlanganlikning barcha huquqiy oqibatlarini bekor bo'lishi belgilangan.

Shu sababli mazkur asosni qo'llashda "birinchi marta jinoyat sodir etgan shaxs" deganda, sudlanganlik holati bo'lmagan barcha shaxslar tushunilishi lozim degan fikrdamiz.

Aybdorning o'z qilmishiga chin ko'ngildan pushaymon bo'lganligi munosabati bilan uni javobgarlikdan ozod qilishda amaliyotda bir qancha muammolar mavjudligini kuzatishimiz mumkin. Garchi 2017-yildan keyingi davrda JPKning mazkur asosi keng qo'llanishi boshlangan bo'lsa-da, statistik ma'lumotlar uning ulushini hanuzgacha yetarli deb e'tirof etishga imkon bermaydi.

Chunonchi, 2013–2014-yillarda IIV tizimida jinoyat ishlarini mazkur asos bilan tugatish 54,1 foiz ko'rsatkichga tushib ketgan bo'lsa [3, 11-b.], 2017-yilda 360 ta, 2018-yilda – 457 ta, 2019-yilda 960 ta va 2021-yilga kelib jami 1969 ta jinoyat ishlari ushbu asosga ko'ra harakatdan tugatilgan. Birgina 2021-yilda respublika bo'yicha 111 082 ta jinoyat qayd etilgan bo'lib, ulardan 83 048 tasi ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlardir. Shundan mazmunan hal etish uchun sudga yuborilgan ishlar soni 63 537 tani tashkil etadi va biz yuqorida tahlil etilayotgan asosga ko'ra tugatilgan ishlar ushbu toifadagi jinoyatlarning 3 foizi demakdir [4].

Albatta, statistik ma'lumotlardagi nisbatan o'sish ko'rsatkichlari mamlakatimizga jinoiy-huquqiy sohada yangi liberal va insonparvarlik muhiti kirib kelganligi hamda qonunlarning nafaqat jazolovchi, balki inson manfaatlari himoyachisi sifatida namoyon bo'lishi lozimligini isbotlaydi. Zero, M.I. Pastuxov ta'kidlaganidek, "Jinoyat protsessi na-

faqat jinoyat sodir etganlarga qarshi qilich, balki har qanday asossiz ayblovga qarshi ishonchli qalqon bo'lishi kerak" [5, 10-b.].

Mazkur asos bilan ish yurituvini rad etish va tugatish bilan bog'liq amaliy muammolardan biri – bu mazkur asosni qo'llash tegishli mansabdor shaxsning huquqi yoki majburiyatiga kirishi sud-tergov va himoya tarafining tortishuvlariga sabab bo'lmoqda. Fikrimizni yoritish uchun amaliy misol keltiramiz.

A. ismli shaxsning qonunga xilof ravishda o'qotar ov qurolini o'z yashash uyida saqlab kelayotganligi holati bir necha huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari tomonidan aniqlanganda, holatga huquqiy baho berish va kelgusi tergov harakatlarini o'tkazish uchun tegishlilikiga ko'ra hududiy IIO huzuridagi tergov bo'linmalariga tegishli protsessual hujjatlarni ilova qilgan holatda yuboriladi. Mazkur tergovga qadar tekshiruv hujjatlarini qabul qilib olgan surishtiruvchi yoki tergovchi jinoyat ishini qo'zg'atish uchun barcha sabab va asoslarning mavjudligiga yana bir karra ishonch hosil qilib, shaxs bilan bevosita ushbu yuqorida belgilangan huquqi mavjudligini tushuntirib o'tmagan holda, jinoyat ishini qo'zg'atish haqida qaror qabul qiladi va umumiy tartibda surishtiruv yoki dastlabki tergov harakatlarini o'tkazishga kirishadi. Basharti ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan A. ismli shaxs dastlabki tergov vaqtida ushbu normada ko'rsatilgan asoslarga ko'ra uni ayblilik masalasini hal qilmay turib, unga nisbatan yuritilayotgan jinoyat ishini tugatishni so'rab murojaat qilgan hollarda, bu mutlaq surishtiruvchi yoki tergovchining vakolatida bo'lib, ya'ni surishtiruvchi yoki tergovchi ushbu turdagi arizani qabul qilib, arizani murojaatlarni qayd qilish kitobi (alfavitka)ga qayd qilib, uni jinoyat ishi hujjatlari orasiga tikib qo'yish va ariza muallifiga uning ushbu arizasi jinoyat ishi hujjatlariga qo'shilgan holda o'rganilayotganligi hamda ko'rib chiqilayotganligi haqida xabardor qilish to'g'risidagi xatni yuborish bilan kifoyalaniq qolayotganligini kuzatishimiz mumkin.

Yuqoridagi holatda sud-tergov idoralari ushbu asosni qo'llashni o'zlarining huquqlari sifatida e'tirof etishadi, biroq qaysi asoslarga ko'ra shaxsning arizasi rad qilinayotganligi yoki qanoatlantirilmashligi bo'yicha biror yuridik hujjat qabul qilinmasligi va bunday majburiyatning o'zi qonunda mavjud emasligi, albatta, A. ismli shaxsning huquq va qonuniy manfaatlarini cheklaydi.

Darhaqiqat, amaldagi jinoyat va jinoyat-protsessual qonun talablaridan kelib chiqib, baho berilganda, o'rganilayotgan masala qonun normasida aniq tartibga solinmagan bo'lsun turlicha talqin qilinayotganiga amin bo'ldik. JPKning 405¹⁰-moddasida "Sud ushbu kodeksning 84-moddasi beshinchi qismida nazarda tutilgan asoslar bo'yicha ishni tugatishga haqlidir" deb belgilangan jumlasiga ko'ra, bu sudning huquqiga kirishini anglaymiz.

M.X. Rustamboyevning fikricha, bunday holatda javobgarlikdan ozod qilish fakultativ emas, balki majburiydir [6, 447-b.]. Shuningdek, F.M. Muhitdinov va Z.F. Inog'omjonovlar ham mazkur asosga ko'ra jinoyat ishini tugatish tegishli organlarning majburiyati ekanligini bildirganlar [7, 335-b.; 8]. A.V. Yendolseva [9, 96-97-b.] va M.V. Nagulyaklar, aksincha, aybdorning o'z qilmishiga pushaymonligi asosi bilan ishni tugatish tegishli organlarning huquqi ekanligini ta'kidlaydilar [10, 7-b.].

Fikrimizcha, mazkur asos bilan ish yurituvini rad etish yoki tugatish tegishli organlar tomonidan qo'llanishi majburiy bo'lishi lozim va ushbu fikrni qo'llab-quvvatlaymiz. Bino-barin, mazkur munosabatlarda shaxslarning dispozitiv huquqlarini keng joriy etish, jinoyat yo'lga adashib kirib qolgan va qilmishidan pushaymon bo'lgan shaxslarga imkoniyat berish kabi insonparvarlik tamoyillari jamiyatimiz tomonidan olqishlanmoqda.

M.A. Hayitov "Jabrlanuvchi yoki uning vakiliga ayblanuvchining jinoyat ta'qibida ishtirok etish huquqini berish va uni protsessual jihatdan mustahkamlash amaldagi ji-

noyat-protsessual qonunchiligining nazariyasi va amaliyotida progressiv g'oyalarni aks ettiradi. Jinoyat ta'qib shakli va subyektlarining ko'pligi bu demokratik va tortishuv negizidagi jinoyat sudlov ishlarining asosi hisoblanadi. Jabrlanuvchining jinoyat ta'qibni amalga oshirish imkoniyatining davlat organlari xohish-irodasiga bog'lanishi jinoyat sudlov ishlarining tortishuv mohiyatiga mos kelmaydi", [11, 108-118-b.] deb ta'kidlaydi.

M.A. Hayitovning fikrlari juda o'rinli. Jinoyat ta'qibni amalga oshirishdan maqsad ham jabrlanuvchining qonuniy manfaatlarini himoya qilish sanaladi. Shu sababli davlat organlarining bunday hollarda jinoyat ta'qibni o'z xohish-irodasiga bog'lashi noo'rindir.

Xorijiy olimlarning fikricha, protsessual qonunchilikda jinoyat javobgarlikdan ozod qilishning ixtiyoriy (diskresion) [12, 214-222-b.] va majburiy (imperativ) turlari mavjud. Ular o'rganilayotgan asos bilan javobgarlikdan ozod qilishni ixtiyoriy turkumga kiritishgan [13, 152-b.]. Ya'ni bunda huquqni qo'llovchi mansabdor ichki ishonchi asosida javobgarlikdan ozod etiluvchi shaxsning ijtimoiy xavfliligini yo'qotganligini baholaydi va javobgarlikdan ozod etadi. Biroq bir guruh olimlar mazkur asosni qo'llashni yagona tizimga keltirish lozimligini ta'kidlab, bu bir necha salbiy oqibat (korrupsiya, huquqning qo'llanmay qolishi, jabrlanuvchining huquqlari poymol bo'lishi va hokazo) larga olib kelishi mumkinligini bildirganlar [14-16].

B. Murodov mazkur asosni qo'llashda shaxsning roziligi talab etilishi, biroq mazkur rozilik ishni tugatishda ahamiyatga ega emasligi, shu sababli talablar to'liq bajarilgan hollarda, mazkur asosni qo'llash mansabdorlar tomonidan majburiy etib belgilanishi lozimligini bildirgan [2, 147-148-b.].

Shuningdek, tadqiqotlar davomida amaliyotchi va nazariyachi xodimlar ishtirokida o'tkazilgan so'rovlar davomida respondentlarning 59 foizi aybdorning o'z qilmishiga chin ko'ngildan pushaymon bo'lganligi

munosabati bilan javobgarlikdan ozod qilishda asosi bilan ish yuritishni rad etish yoki tugatish mansabdor shaxsning majburiyati, 32 foizi esa ularning huquqi ekanligini bildirishdi [17].

2001-yil 29-avgustda qabul qilingan “Jinoiy jazolarning liberallashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyat-protsessual kodekslari hamda Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi qonunga ko‘ra, o‘g‘rilik va firibgarlik yo‘li bilan fuqarolarning mulkini talon-toroj qilganlik uchun jinoiy javobgarlik talon-toroj summasi miqdoridan qat‘i nazar kelib chiqadi. Biroq talon-toroj miqdori bazaviy hisoblash miqdorining o‘ttiz baravaridan oshmagan har bir holda surishtiruv, tergov organlari va sudlar ayblanuvchining (sudlanuvchining) shaxsiga oid ma‘lumotlar hamda moddiy zararining qoplanganligini inobatga olgan holda jinoyat ishini Jinoyat kodeksining 65- va 66-moddalariga asosan tugatish masalasini muhokama etishi kerakligi belgilangan.

Xuddi shunday talabni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumining 2017-yil 11-oktabrdagi 35-sonli “Firibgarlikka oid ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi qarorining 16-bandida ham uchratishimiz mumkin. Unda “fuqarolar mulkini firibgarlik yo‘li bilan talon-toroj qilganlik uchun jinoiy javobgarlik talon-toroj miqdoridan qat‘i nazar kelib chiqadi. Ayni paytda talon-toroj miqdori bazaviy hisoblash miqdorining o‘ttiz baravarigacha bo‘lgan har bir holda surishtiruv, tergov organlari va sudlar ayblanuvchi (sudlanuvchi)ning shaxsi va moddiy zarar qoplanishiga oid ma‘lumotlarni inobatga olgan holda JKning 65-, 66-, 70-, 71-moddalarini qo‘llash masalasini muhokama etishlari shartligi belgilangan.

Shuningdek, tadbirkorlik faoliyati bilan bog‘liq jinoyatlarni sodir etgan shaxslar jinoyat oqibatida yetkazilgan zararni ixtiyoriy ravishda qoplagan, aybiga iqrorlik va chin

ko‘ngildan pushaymonlik bildirgan hollarda dastlabki tergov organlari va sudlar JK 65-, 66-, 70-, 71-moddalariga asosan ularni tegishli jinoiy javobgarlik yoki jazodan ozod qilish masalasini muhokama qilishlari shart.

Mazkur normativ-huquqiy hujjatlarning barchasi O‘zbekiston Respublikasi “Sudlar to‘g‘risida”gi qonunining 25-moddasi 4-qismiga asosan ijro etilishi majburiy xarakterga ega hujjatlardir.

Yuqorida nazarda tutilgan normativ-huquqiy hujjatlarning talablari – javobgarlikdan ozod etishning mazkur turini qo‘llash masalasini majburiyat sifatida yuklayotganligini ko‘rishimiz mumkin. Shu sababli normativ-huquqiy hujjatlar o‘rtasida vujudga kelayotgan kollizion holatlarni bartaraf etish va amaliyotchilarni chalg‘itmaslik uchun protsessual normalarda mazkur qoidalarni tushunarli tarzda bayon qilish maqsadga muvofiq.

Yuqorida qayd etilgan faktlar mazkur munosabatlarda shaxslarning dispozitiv huquqlarini saqlab qolish bilan birga ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan yoki uncha og‘ir bo‘lmagan jinoyatni birinchi marta sodir etgan shaxslarning mazkur normada keltirib o‘tilgan majburiyatlarni bajargan taqdirda ularni javobgarlikdan ozod etish huquqini protsessual qonunchilikda mustahkamlash zarurligini bildiradi.

Amaliyotda ko‘p hollarda shaxslar Jinoyat va Jinoyat-protsessual kodeksida nazarda tutilgan o‘zlarining mazkur huquqlarini bilmaydilar va tahlil etilayotgan norma talablariga muvofiq kelsa-da, jinoyat ishlarining umumiy tartibda sudga oshirilgan va hatto ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan yoki uncha og‘ir bo‘lmagan jinoyatni birinchi marta sodir etgan shaxslarga jazo qo‘llanilish holatlari ko‘plab uchramoqda.

Bundan tashqari, tadqiqot doirasida ayni mansabdor shaxslar o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalariga ko‘ra, tahlil etilayotgan norma talablariga muvofiq keluvchi jinoyat ishlarini ko‘rib chiqishda, O‘zbekiston

Respublikasi JPKda bunday majburiyat yo'qligi sabab shaxslarning javobgarlikdan ozod etilishi mumkinligi to'g'risidagi huquqlari tushuntirilmaligi va respondentlar orasida ariza bilan murojaat qilgan shaxslar barcha asoslarga ko'ra ushbu bandga mos tushsa-da, arizani rad etgan holatlar bo'lganligini bildirilar.

Yana bir e'tiborli jihati mazkur so'rovlarda shaxsning arizasi rad etilishi holati biron-bir hujjat bilan mustahkamlanmasligi, bir toifa mansabdorlar bunday talab JPKda aks etmaganligi sababli shaxsga javob xati yuborish kifoya qilishini bildirgan bo'lsalar, boshqa toifa mansabdorlar mazkur iltimosnoma rad etilishi borasida qaror qabul qilish qonunchilikda aks etishi lozimligini e'tirof etishdi¹.

L.A. Astanovaning fikricha, protsess ish-tirokchilarining mazkur huquqlarini tushuntirish va ta'minlashni JPKning 64-moddasi tegishli mansabdorlarga yuklaydi va bu qonunchilikda yetarli hisoblanadi [17, 42–43-b.].

L.A. Astanovaning fikrlarini inkor etgan holda JPKning 64-moddasida jinoyat protsessida maqomi belgilangan shaxslargagina, ya'ni gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchi hamda boshqalarga huquqlarini tushuntirib berishi va bu huquqlarni amalga oshirish imkoniyatlarini ta'minlashi shartligi nazarda tutilgan. Tergovga qadar tekshiruv jarayonida vujudga keladigan munosabatlar vaqtida protsessda hali maqomi belgilanmagan shaxslarning huquqlari umuman qonunchilikda belgilanmagan, tushuntirish lozim bo'lgan huquqlarni majburiyat sifatida atash ham, fikrimizcha, bu jarayonlarni to'liq qamrab olmagan deb atashimizga asos bo'ladi.

Shu sababli tegishli mansabdor shaxslar insonparvarlik tamoyillari asosida shakllangan ushbu javobgarlikdan ozod etuvchi norma talablarini tushuntirishlari va ushbu shartlar bajarilganda, butunlay javobgarlikdan ozod etilishlari mumkinligi to'g'risida

¹ Tadqiqot ishi doirasida olib borilgan surishtiruvchi, tergovchi, amaliyotchi va huquqshunoslardan iborat respondentlar jamoasi o'rtasidagi so'rov natijalari.

xabar berishlari lozim. Mazkur qoida tegishli mansabdor shaxslarga qonun asosida majburiy qilib belgilanishi bu boradagi ishlar yurituvini osonlashtirsa, boshqa tomondan, fuqarolarning davlatning jinoiy-huquqiy sohadagi siyosatiga ishonchi ortishiga xizmat qiladi, degan fikrdamiz.

Yuqoridagi holatlarni inobatga olib, JKning 65–66-moddalari va JPKning 84-moddasi beshinchi qismi talablarini tushuntirish bayonnomasi loyihasi ishlab chiqilishi va tergov amaliyotiga joriy etish bo'yicha takliflar berilishi maqsadga muvofiq.

Shu bilan birga, JPKning 84-, 333-moddalarida tahlil etilayotgan asos bo'yicha jinoyat ishi qo'zg'atishni rad etish vakolati mavjud emasligi tushunarsizdir. Sababi, amaliyotda ushbu asos qo'llanib, tergovga qadar tekshiruv natijasi bo'yicha qarorlar qabul qilinmoqda. Ya'ni statistik ma'lumotlarga ko'ra, ushbu asoslar bo'yicha tergovga qadar tekshiruv hujjatlari natijasi yuzasidan ish yurituvini rad etish to'g'risida qarorlar qabul qilinmoqda va JPKning 84-moddasi asosida qabul qilingan barcha hujjatlarga amaliyot uchun ma'lum bo'lgan B.V. ya'ni "bez vozbuđenje" (ish qo'zg'atmasdan) jinoyat ishi raqami beriladi, masalan, B.V.302122/2021-17-sonli jinoyat ishi.

Tadqiqot natijalari tahlili

Yuqorida keltirib o'tilgan tahlillardan kelib chiqqan holda aybdorning qilmishiga chin ko'ngildan pushaymon bo'lgani munosabati bilan javobgarlikdan ozod etishda quyidagi o'ziga xos xususiyatlarni ajratish lozim.

Birinchidan, aybdorning o'z qilmishiga chin ko'ngildan pushaymon bo'lgani munosabati bilan javobgarlikdan ozod qilishda O'zbekiston Respublikasi JKning 66-moddasi birinchi qismi va O'zbekiston Respublikasi JPK 84-moddasining beshinchi qismi 2-bandida nazarda tutilgan, ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan yoki uncha og'ir bo'lmagan "jinoyatni birinchi marta sodir etgan shaxs" deganda, sudlanganlik holati bo'lmagan barcha shaxslar tushunilishi lozim.

Ikkinchidan, mazkur asos bilan ish yurituvini rad etish yoki tugatish tegishli organlar tomonidan qo'llanishi ularning majburiyati yoki huquqi ekanligi aniq qonun hujjatlari bilan belgilab qo'yilmagan, biroq tadqiqotlar mazkur munosabatlar shaxslarning dispozitiv huquqlarini qonunchilikka keng joriy etish, jinoyat yo'lga adashib kirib qolgan va qilmishidan pushaymon bo'lgan shaxslarga imkoniyat berish kabi insonparvarlik tamoyillari jamiyatimiz tomonidan olqishlanayotganligi, protsessual xarajatlar, vaqt va resurslarni optimalashtirish zarurati zamon talabi ekanligini inobatga olgan holda tegishli mansab-orlarning majburiyati sifatida qayd etish lozim.

Uchinchidan, tegishli mansabdor shaxslar ushbu javobgarlikdan ozod etuvchi norma talablarini tushuntirishlari va ushbu shartlar bajarilganda, butunlay javobgarlikdan ozod etilishlari mumkinligi to'g'risida xabar berishlari zarur. O'zbekiston Respublikasi JK 65-, 66-moddalari va JPK 84-moddasining beshinchi qismi talablarini tushuntirish bayonnomasi loyihasi ishlab chiqilishi va tergov amaliyotiga joriy etish bo'yicha takliflar berilishi maqsadga muvofiq.

To'rtinchidan, JKning 66-moddasi va JPKning 84-moddasi bergan vakolatga muvofiq, ushbu asosni faqatgina jinoyat ishi qo'zg'atilgandan so'ng jinoyat ishini dastlabki tergov va sudga ko'rish jarayonidagina qo'llash mumkin va tergovga qadar tekshiruv natijasi o'laroq, JPKning 333-moddasi ushbu band yoki JPK 84-moddasining beshinchi qismi biror bandi bilan jinoyat ishi qo'zg'atishni rad etish to'g'risida qaror qabul qilishga imkon bermaydi. Shu bois tergovga qadar tekshiruv natijasi bo'yicha mazkur asos qo'llangan holda jinoyat ishini qo'zg'atishni rad etish to'g'risida qaror qabul qilish vakolatini tegishli normalarga o'zgartirish yoki qo'shimcha sifatida kiritish lozim.

Xulosalar

Yuqoridagilarga asosan, JPKning 84-moddasini quyidagi qismlar bilan to'ldirish maqsadga muvofiq.

Ushbu moddaning beshinchi qismi 2- va 3-bandlarida nazarda tutilgan hollarda, agar shaxs ushbu asosni qo'llash bilan bog'liq tegishli shartlarni bajargan va yuritilayotgan ish yuzasidan aniqlanishi lozim bo'lgan talablar hamda holatlar o'z isbotini topganda, tegishli vakolatlariga ega bo'lgan mansabdor shaxs ushbu asoslardan birini qo'llashi shart, basharti biror asosga ko'ra rad etilsa, bu haqda asoslantirilgan qaror qabul qiladi.

Manfaatdor shaxslarga jinoyatga oid ishni rad etish yoki tugatish to'g'risidagi qaror ustidan shikoyat qilish huquqi tushuntiriladi.

333-modda. Jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish

Ushbu Kodeksning 83-moddasi 1- va 2-bandlari hamda 84-moddasi birinchi qismining 1-, 3-8-bandlarida, *shuningdek, 84-moddasi beshinchi qismi 1-3-bandlarida nazarda tutilgan holatlar aniqlangan taqdirda, tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organning mansabdor shaxsi, surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risida qaror chiqaradi. Jinoyat sodir etilganligi to'g'risida xabar bergan fuqaro, korxon, muassasa, tashkilot, jamoat birlashmasi yoki mansabdor shaxs bu haqda xabardor qilinadi. Bunda ularga qaror ustidan shikoyat qilish huquqi va tartibi tushuntirilishi lozim. Jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risidagi qarorning ko'chirma nusxasi prokurorga yuboriladi.*

Tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organning mansabdor shaxsi, surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror ushbu Kodeks 84-moddasining beshinchi qismi 2-3-bandlarida nazarda tutilgan asosni qo'llash bilan bog'liq tegishli shartlarni bajargan va yuritilayotgan ish yuzasidan aniqlanishi lozim bo'lgan talablar hamda holatlar o'z isbotini topganda, mazkur shaxsning roziligi asosida unga nisbatan yuritilayotgan tergovga qa-

dar tekshiruv hujjatlari bo'yicha jinoyat ishini qo'zg'atish rad qilinishi mumkinligi borasidagi huquqlarini tushuntirishlari shart.

405¹⁰-modda. Jinoyat ishini tugatish

Ushbu kodeksning 83-moddasida, 84-moddasining birinchi qismida nazarda tutilgan holatlar mavjud bo'lganda, sud jinoyat ishini tugatadi.

Sud ajrimida:

jinoiyat ishini tugatish asoslari ko'rsatiladi; ehtiyot choralari, shuningdek, fuqaroviy da'voni ta'minlash choralari bekor qilish haqidagi masalalar hal etiladi;

ashyoviy dalillar to'g'risidagi masala hal etiladi.

Sud ushbu kodeksning 84-moddasi beshinchi qismida nazarda tutilgan asoslar bo'yicha ishni tugatishga haqlidir (qismni chiqarib tashlash lozim).

Sud ushbu kodeksning 84-moddasi beshinchi qismida nazarda tutilgan asoslardan birini qo'llash bilan bog'liq tegishli shartlar bajaril-

ganda va yuritilayotgan ish yuzasidan aniqlanishi lozim bo'lgan talablar hamda holatlar o'z isbotini topganda, mazkur asoslardan birini qo'llashi shart. Biror asosga ko'ra rad etilsa, bu haqda asoslantirilgan qaror qabul qilishi lozim.

Jinoyat ishini tugatish to'g'risidagi ajrimning ko'chirma nusxasi ajrim chiqarilgan kundan e'tiboran besh sutka ichida prokurorga yuboriladi, o'ziga nisbatan ish tugatilgan shaxs va jabrlanuvchiga topshiriladi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, bugungi kunda mamlakatimizning har bir jabhasida bo'lgani kabi jinoiy-huquqiy sohada ham inson qadri va manfaatlari yo'lida olib borilayotgan islohotlar natijasi, eng avvalo, uning dispozitiv huquqlari misolida namoyon bo'lmoqda. Mazkur islohotlar yo'lini izchillik bilan davom ettirish esa nafaqat davlatimiz, balki xalqimizning ham manfaatlariga mos ravishda huquqiy tartibni saqlashga xizmat qiladi, degan fikrdamiz.

REFERENCES

1. Rustamboyev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi [The course of criminal law of the Republic of Uzbekistan]. 2nd ed., completed and reworked. Tashkent, 2018, p. 162.
2. Murodov B.B. Jinoyat ishini tugatish: nazariya va amaliyot [Termination of a criminal case: theory and practice]. Tashkent, 2015, pp. 131, 147–148.
3. Murodov B.B. Jinoyat ishini tugatish institutini takomillashtirish [Improvement of the institution of termination of a criminal case]. Abstract of Doctor's degree dissertation. Tashkent, 2018, p. 11.
4. Information of the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. Available at: <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/crime-and-justice-2/>.
5. Pastuhov M.I. Reabilitatsiya nevinovnykh [Rehabilitation of the innocent]. Minsk, 1993, p. 10.
6. Rustamboyev M.X. Jinoyat huquqi [Criminal Law]. General part. Tashkent, 2006, p. 447.
7. Muxitdinov F.M. Jinoyat-protsessual shakl: nazariy va metodologik muammolar [Criminal Procedure form: theoretical and methodological problems]. Doctor's degree dissertation. Tashkent, 2005, p. 335.
8. Jinoyat protsessi [Criminal proceedings]. Ed. Z.F. Inogomzhonova. Tashkent, 2003.
9. Yendolseva A.V. Institut osvobozhdeniya ot ugovnoy otvetstvennosti: problemy i puti ikh resheniya [Institute of exemption from criminal liability: problems and ways to solve them]. Moscow, 2004, pp. 96–97.
10. Nagulyak M.V. Aktualnye voprosy prekrashheniya ugovnogo dela v svyazi s primireniyem storon [Actual issues of termination of a criminal case in connection with reconciliation of the parties]. Abstract of PhD thesis. Chelyabinsk, 2012, p. 7.

11. Hayitov M.A. Jinoyat protsessida xususiy ayblov tushunchasi va uning huquqiy tavsifi [The concept of private prosecution in criminal proceedings and its legal description]. *Journal of New Century Innovations*, 2022, May, vol. 6, iss. 3, pp. 108–118.

12. Kucherov G.N. Diskretsionnaya model' pravovogo regulirovaniya prekrashheniya ugovnogo dela i ugovnogo presledovaniya: pro et contra [Discretionary model of legal, regulation of termination of a criminal case and criminal prosecution: pro et contra]. *Aktualnyye problemy rossiyskogo prava – Actual Problems of Russian Law*, 2020, vol. 15, no. 11, pp. 214–222. DOI: 10.17803/1994-1471.2020.120.11.214-222/.

13. Bulanova N.V. Prokuror v dosudebnykh stadiyakh ugovnogo sudoproizvodstva Rossiyskoy Federatsii [Prosecutor in the pre-trial stages of criminal proceedings of the Russian Federation]. Moscow, Yurlitinform Publ., 2015, p. 158.

14. Dikarev I.S. K voprosu o diskretsiionnykh osnovaniyakh prekrashheniya ugovnogo dela (ugovnogo presledovaniya) [On the issue of discretionary grounds for termination of a criminal case (criminal prosecution)]. *Ugolovnoe pravo – Criminal Law*, 2007, no. 1.

15. Alikperov H.D. Novyy UK: problemy osvobozhdeniya ot ugovnoy otvetsvennosti [New Criminal Code: problems of exemption from criminal liability]. *Criminal law*, 2007, no. 1.

16. Alikperov H.D. New Criminal Code: problems of exemption from criminal liability. *Zakonnost' – Legality*, 1999, no. 4, pp. 12–14.

17. Astanova L.A. Jinoyat ishini yuritishga mas'ul bo'lgan davlat organlari va mansabdor shaxslar [State bodies and officials responsible for conducting criminal proceedings]. Tashkent, 1997, pp. 42–43.

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

Правовой научно-практический журнал

Legal scientific-practical journal

4 / 2022

BOSH MUHARRIR:

Tashkulov Akbar Djurabayevich

Toshkent davlat yuridik universiteti rektori

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y.f.d., dotsent

Mas'ul muharrir: O. Choriyev

Muharrirlar: Y. Yarmolik, F. Muhammadiyeva,
Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1385.

Jurnal 30.12.2022-yilda tipografiyaga topshirildi. Qog'oz bichimi: A4. Shartli 21,4 b.t. Adadi: 100. Buyurtma raqami: 177. TDYU tipografiyasida chop etildi.